

STICHTING BEHOUD DIERENWERELD VELUWE

Doel: Bescherming en behoud van alle op de Veluwe voorkomende diersoorten in hun natuurlijke omgeving, met inachtneming van de druk die een biotoop kan verdragen.

Bestuur:	Voorzitter:	H. Bonekamp	tel. 055 3667617
	Secretaris:	H. Kats	tel. 055 3558686
	Penningmeester:	H. Kerksen	
	Lid:	W. Fiets	tel. 055 3556836
	Lid:	J. Rolfes	tel. 055 5413909

Nieuwe donateurs aanmelden bij:

Secretariaat: POSTBUS 103
7300 AC APELDOORN
tel. 055-3558686

Donaties: tot 16 jaar f 7,50 minimaal
16 jaar en ouder f 10,00 minimaal
voor het leven f 250,00
giro nummer 1946458 t.n.v. St. Behoud Dierenwereld Veluwe
te Swifterbant

Uitgave 1999.

STICHTING
BEHOUD
DIERENWERELD
VELUWE

UITGAVE 1999

Voorwoord	blz.	3
Vennen Tongerense Heide	blz.	4
Het Beheer van de vennen op de Tongerensche Heide	blz.	5
Herfstkleurentocht op 3 oktober 1998	blz.	6
Kootwijkerveen ooit een gevaarlijk moeras	blz.	7
Een fietstocht door het bestuur	blz.	9
Wat er zoal gebeurde	blz.	10
Klein blaasjeskruid	blz.	14
Pollense veen	blz.	16
Veranderingen in excursies	blz.	17
Programma 1999	blz.	18
Wespendieven van de Veluwe	blz.	20
Excursie Wisselse veen	blz.	29
Nestkasten Radio Kootwijk	blz.	30
Mededeling over schenkingen	blz.	32
Bijzondere waarnemingen 1998	blz.	33
Vrijwilligerswerk in Natuurgebieden	blz.	36

Tekeningen en foto's: W. Fiets

De mens is het intelligentste van alle dieren en het meest dwaze.

Namens de dieren,

Diogenes (412 - 323 v.Chr.)

Het voortbestaan van de diersoorten op aarde is afhankelijk van de gevoelige balans van de natuur.

Tot nu toe hebben vele dieren de inbreuk van de mens op hun bestaan overleefd. Maar wanneer wij niet leren de dieren op hun juiste waarde te schatten en een plaats op deze aarde voor hen zeker stellen, bestaat het gevaar dat wij de rijke en kleurrijke wereld ontdoen van vele bewoners. Wij hopen en geloven dan ook dat u samen met ons, ons enthousiasme voor de dierenwereld in al zijn vormen kunt delen.

VOORWOORD

door: Henk Bonekamp

De voorzitter van de Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe

Zoals ook in voorgaande jaren is het de gewoonte dat de voorzitter een voorwoord schrijft voor ons boekje. Het valt niet altijd mee om iets zinnigs en iets nieuws te brengen, maar ik heb weer een poging gedaan.

*WANT ALS IK DOOD BEN TREUR DAN NIET.
IK BEN NIET ECHT DOOD MOET JE WETEN.
HET IS MAAR EEN LICHAAM DAT IK ACHTERLIET
DOOD BEN IK NIET, IK WORD WEER OPGEGETEN.*

Bovenstaand is een vrije vertaling van een gedicht van Bram Vermeulen. De laatste regel luidt "dood ben ik pas als jij mij bent vergeten." Aanvankelijk denk je "wat een treurig gedicht". Maar ik moest als natuurbeheerder ook direct aan de natuur denken en zeker met de door mij gemaakte variant klopt het helemaal en dan word je toch weer vrolijker. Lopend door het bos kan ik het niet laten om een schorsplaat van een dode boom af te breken en ik sta dan versteld wat ik allemaal zie. Pissebedden, spinnen, torren en zelfs regenwormen. Verder zie je overal op zo'n stam gehakte gaten gemaakt door vogels. Spechtengaten, diverse paddestoelen enz. enz.

Nee, DOOD HOUT LEEFT. Soms, maar dan moet je beter opletten, zie je een langgerekte baan klimop op de bodem groeien. Als je hier wat van wegtrekt, zie je vaak nog een vermolmd stam liggen. De betreffende boom is dan al tientallen jaren dood, maar zorgt nog steeds voor leven. Ook onze Stichting is niet bepaald dood te noemen, in 1998 hebben we ons weer springlevend getoond. We zijn weer actief geweest op vele fronten. Zo hebben we, om maar een paar voorbeelden te noemen weer met onze voorlichtingsstand een aantal markten bezocht. Natuurlijk zijn er diverse excursies georganiseerd. Verder is er een donatie geschonken aan de Stichting Het Geldersch Landschap om een paar vennen in oude staat terug te brengen. Dus u ziet wel, met de steun van u allen is er weer veel moois tot stand gekomen. Ik hoop dan ook dat dit in 1999 wederom het geval zal zijn. Uw aller steun, zowel in daad als financieel is hierbij wel weer noodzakelijk. Ik heb er echter alle vertrouwen in dat u er weer zult zijn. Ik wens u allen, namens het hele bestuur van de Stichting een zeer voorspoedig 1999 toe en denk nog maar eens na over het gedichtje boven dit stuk maar wordt er niet treurig van.

Reuzenzwam

VENNEN TONGERENSE HEIDE

Weer een project dat we met uw hulp konden realiseren!

Tijdens onze vrijwilligerswerkzaamheden op de Tongerense heide hadden wij een gesprek met dhr. L. Rondeboom, districtbeheerder van Het Geldersch Landschap. Het ging over het beleid betreffende het Wisselseveen in relatie met de omliggende gebieden. Graag zou dhr. Rondeboom een verbindingszone vanuit het Wisselseveen naar de Tongerense heide willen zien. Een aantal zeer verlandde vennen zijn essentieel om deze verbindingszone te realiseren. Ook een districtsbeheerder van Het Geldersch Landschap moet rondkomen met zijn budget en daar paste een opknapbeurt van de vennen niet in. Aangezien een goede verstaander een half woord nodig heeft vroegen wij hem om welk bedrag dit zou gaan. Hij liet weten dat er zeker nog f 3000,- nodig zou zijn om deze vennen in oude staat terug te brengen. Onze stichting heeft in het voorjaar '98 het benodigde bedrag geschonken. Inmiddels is de klus geklaard en kan het gebied zich gaan ontwikkelen waardoor er, mede dankzij uw financiële bijdrage, weer een prachtig stuk natuur met vele mogelijkheden voor plant en dier is bewaard gebleven.

HET BEHEER VAN DE VENNEN OP DE TONGERENSCH HEIDE

Door: Lodewijk Rondeboom
Districtbeheerder Geldersch Landschap

Het natuurgebied Tongerensche Heide, eigendom van Stichting Het Geldersch Landschap, bestaat uit 100 ha bos en 106 ha droge en vochtige heide. Deze heide terreinen zijn zeer waardevol vanwege de aanwezigheid van een 24-tal vennen. De vennen van deze vochtige heide herbergen plantensoorten als veenmos, veenpluis, witte snavelbies en in de randen dopheide, ronde zonnedaauw en klokjesgentiaan. Vooral door de veenmosgroei en het veenpluis hebben veel vennen een zogenaamd "verland" karakter. Wanneer je zo'n vennetje in loopt zak je als het ware in een grote spons van veenmos.

Het beheer van de vennen op Tongerensche heide stond in het verleden in het teken van heidekikker beheer. Vennen werden bekalkt en veenmos werd uitgeharkt zodat de zuurgraad van het venwater wat hoger kon worden. Bij een te lage zuurgraad (4,2) beschimmelt het kikkerdril en komt er dus geen nieuwe generatie heidekikkers!

Vennen zonder meer schonen door middel van het plaggen of uitkassen van de vegetatie is uit den boze. Na een dergelijke schoonmaakbeurt wordt de heide gesierd door een 'open' plas water, landschappelijk best wel fraai maar de natuurwaarde in de vorm van de bijzondere planten is dan met het venwater weggegooid!

Toch heeft het Geldersch Landschap dankzij een financiële bijdrage van f 3.000,- van de Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe een tweetal vennetjes geplagd! Is dat dan geen weggegooid geld? Dit laatste is gelukkig niet het geval. Het betrof hier een tweetal vennen welke door de jaarlijks terugkerende bladval van de naastgelegen Amerikaanse eiken sterk vermest waren. Het Amerikaanse eikenbos rondom de vennen is een aantal jaren geleden geveld, dus er vallen nu weinig bladeren meer in. Door de jarenlange bladbemesting en het feit dat het hier om twee ondiepe vennetjes gaat is er een begroeiing van voornamelijk molinia ontstaan. Deze molinia ook wel pijpestrootje genoemd is op zich niet echt waardevol. Daarom zijn beide vennetjes geplagd inclusief de randen. Wel is het aanwezige veenpluis gespaard!

Dankzij dit plaggen kunnen andere plantensoorten zoals ronde zonnedaauw, veenpluis, witte snavelbies en misschien wel klokjesgentiaan hier kiemen. De natuurwaarde van deze twee vennen zal dus alleen maar hoger kunnen worden! Het is een kwestie van geduldig afwachten.

Het plagsel heeft trouwens een goede bestemming gekregen. Op ons landgoed de Scherpenberg is dit plagsel verspreid over een van de wildakkers welke ten behoeve van de edelherten in 1992 is aangelegd. Een goede vorm van bemesting!

Ik hoop jullie over een paar jaar te melden dat eerdergenoemde soorten zich inderdaad rondom en in de vennen gevestigd hebben. Als dat niet het geval zou zijn dan mogen jullie de drieduizend gulden terug vragen! (bij wijze van spreken).

HERFSTKLEURENTOCHT OP 3 OKTOBER 1998.

door: Henk Bonekamp & Wim Fiets.

Hier volgt een minder aardig stukje voor onze donateurs. Ik hoop dan ook dat dit stukje geen opzeggingen tot gevolg heeft. (Grapje, ik ga hier, u kennende, niet van uit.) Ergens in 1997 hadden wij als bestuur het gevoel dat wij, met het organiseren van excursies wellicht niet op de goede weg zaten. Het bleek al jaren dat de belangstelling voor onze excursies, ondanks de fraaie locaties, niet druk bezocht werden. Zoekende naar eventuele oorzaken hebben we toen besloten om twee wandelingen in Berg en Bos te organiseren. De rhododendrontocht werd al slecht bezocht. Er waren een stuk of 8 liefhebbers, buiten het bestuur om. De herfstkleurentocht gaf 2 opgaven van liefhebbers. We hebben dan ook maar besloten om de betreffende tocht af te blazen. Om eventuele meedoeners die zich niet hadden opgegeven niet teleur te stellen, ben ik om 14.00 uur nog even wezen kijken bij het startpunt. Ik trof daar enkel Wim Fiets aan met dezelfde gedachte. Echter geen verdere belangstellenden. Aangezien we nu toch in het bos waren hebben we maar een excursie voor twee gehouden.

Het begon al goed. Nog maar net onderweg konden we genieten van het hevig burlende edelhert in de wildbaan van Berg en Bos. Een plaatje, ook voor eventuele fotografen. Het jaarlinghertje draafde als een top-dressuurpaard door de baan en werd nageburld door het grote hert. Een mooie herfstige sfeer. Even later bracht het grote hert, met geheven gewei, zijn roedel naar een rustiger plekje. U allen heeft dit helaas moeten missen, (dom, dom, dom?). Iets verderop stonden de wilde zwijnen ons op te wachten. Al volop in het winterkleed. We konden niet nalaten om ze een handje maïs te geven. De tocht voerde ons twee uur lang door het herfstige bos. Behalve wat vogels hebben we verder geen wild gezien. Wel veel paddestoelen. We brachten nog een bezoekje aan het Prehistorische Habskamp, Mooi gelegen in het smeltwaterdal. Je waant je hier echt 3000 jaar terug in de tijd. Al met al hadden we, met zijn tweeën, een mooie middag die wij u graag hadden gegund. U hebt uw kansen voorbij laten gaan.

KOOTWIJKERVEEN OOIET EEN GEVAARLIJK MOERAS

door: Gert-Jan Blankena.

Ergens verscholen in de bossen tussen Assel en Millingen ligt op veertig meter hoogte een bijzonder natuurreserveaat; het Kootwijkerveen. Ooit was dit een echt moeras, waarin je niet terecht moest komen. Het kon ontstaan doordat het in een kom ligt, aan alle kanten omringd door heuvels. Aan de oostkant ligt bovendien nog eens de Oost-Veluwe-stuwwal met als hoogste punt Hoog Soeren; 85 meter boven de zeespiegel. Aan de westkant is het Kootwijkerveen begrensd door het Caitwickerzand, een zandverstuiving. In deze gortdroge omgeving kon, dankzij de bijzondere situatie, grondwater uittreden en regenwater stagneren, zodat een meertje ontstond. Een meertje op veertig meter boven NAP. In de loop van vele eeuwen is het meertje geheel opgevuld met afgestorven waterplanten. Want het water was zo zuur dat plantenresten niet konden verrotten. Die hoopten zich steeds verder op, zodat er een dikke laag veen ontstond. Toen het meertje geheel dichtgegroeid was, ging de veengroei boven het wateroppervlak verder, nu als hoogveen. Dikke kussens veenmossen moeten zich meters boven het oorspronkelijke wateroppervlak hebben verheven. En dit proces had tot op de dag van vandaag kunnen doorgaan als de mens het met rust had gelaten. En dat gebeurde, zoals te doen gebruikelijk met dit initiatiefrijke zoogdier, dus niet. Want als je veen droogt krijg je turf. En dat is een goede brandstof.

En zo gebeurde het dat het veen van het Kootwijkerveen geleidelijk en heel kleinschalig werd afgegraven. Vanaf de vorige eeuw tot misschien wel in de twintigeren dertiger jaren van deze eeuw. Gewoon door boertjes uit de buurt: uit Kootwijk, Meerveld en Soeren. Iedere keer een kar vol. Dit is nog steeds goed te zien in het terrein: overal kom je vierkante "putten" tegen, waarvan de inhoud precies past in zo'n éénassige boerenkar.

In de dertiger jaren werd zelfs een poging gedaan om het veen te ontginnen. Daartoe werd aan de noordzijde, dwars door een lage heuvel, een diepe sloot gegraven waardoor het Kootwijkerveen leeg liep. De waterspiegel zakte minstens een meter, zodat een deel van het terrein min of meer droog viel. Dat is toen omgezet tot weiland. Nu lag dat natuurlijk niet echt lekker dicht bij de boerderij, zodat het altijd wat extensief gebruikt werd: er liep wat jongvee in rond. Van verdere ontginning werd gelukkig afgezien, maar het overgebleven stuk Kootwijkerveen verdroogde en verruigde. Toch groeien er nog altijd bijzondere planten, zoals beenbreek, klokjesgentiaan en zonnedauw. Bovendien leven er veel adders.

Daardoor was het voor ons, nijn'tjes (Nederlandse jeugdbond voor natuurstudie) in de zestiger jaren een geliefd excursieobject. Ik weet nog maar al te goed hoe we telkens weer de afvoer blokkeerden met heiplaggen en stukken hout. Blijkbaar waren we onze tijd ver vooruit, want het Staatsbosbeheer, de eigenaar van het terrein, heeft een aantal jaren geleden hetzelfde gedaan, maar dan beter en ingrijpender: de afvoer werd volledig geblokkeerd, het weiland vergraven tot open water en hele stukken van het terrein werden afgeplagd, zodat het nu weer echt natuurreserveaat kan worden. Een paar jaar geleden is het gebied met circa een hectare uitgebreid: aan de westzijde bleek dat het veen daar lang geleden is gedempt

door het oprukkende Caitwickerzand. Later is dit stuifzand bebost. Nu zijn de grove dennen weer verwijderd en is het stuifzand tot op het veen verwijderd, zodat ook hier open water is ontstaan. Op die manier kan er opnieuw veengroei plaatsvinden.

Kwetsbaar.

Voor zover mij bekend is dit de eerste keer in ons land dat veen onder het stuifzand tevoorschijn is gehaald met als doel de oorspronkelijke situatie te herstellen. Een (bijna letterlijk) fantastische initiatief. Het Kootwijkerveen is een kwetsbaar gebied, ongeschikt voor betreding. Nog steeds kun je er verraderlijk in wegzakken en nog steeds zitten er adders. Je mag er wel komen, maar je mag er niet in. Het is alleen lopend of per fiets bereikbaar, en het is even zoeken voor je 't gevonden hebt. Maar het is zeer de moeite waard.

Redactie: nagekomen bericht van G.J. Blankena.

Nabij het Kootwijkerveen worden er bomen gekapt om een open verbindingsszone te creëren met betrekking tot het nieuwe ecoduct (Harm van der Veen – ecoduct) over de A1, de drukke autosnelweg tussen Apeldoorn en Amersfoort. Er zal dan een verbinding zijn met aan de ene kant van de A1 de Noord-Veluwe met het Kootwijkerveen en stuifzandgebied Bremmert en aan de andere kant van de A1 de natuurgebieden De Watergang en Regelbergen. Vervolgens kan het wild zich vrij verplaatsen naar het Kootwijkerzand, Radio-Koorwijk, boswachterij Ugchelen-Hoenderloo en verder.

EEN FIETSTOCHT DOOR HET BESTUUR

door: Henk Bonekamp.

Het bestuur van de Stichting Dierenwereld Veluwe is door de jaren heen een soort vriendenclub geworden. Dit kan ook nauwelijks anders als je zoveel jaren samen vergadert. Altijd zijn deze vergaderingen bij een van de bestuursleden thuis. Het heeft ons doen besluiten om eens een dagje samen op pad te gaan. Wel met ahang zoals dat heet.

Zaterdag 16 mei was het zover. We gaan fietsen in de Wieden in de kop van Overijssel. Harry Kerssen heeft een route uitgezet van ongeveer 40 kilometer. Om 10.00 uur verzamelen in Blokzijl. Een aantal van ons heeft de fiets meegenomen op het "VUT-rek" en we hebben een aantal fietsen gehuurd. Het is prachtig weer met wel een frisse wind. We fietsen grotendeels de "Wiedenroute". Deze tocht brengt ons over mooie paden en tussen weilanden en rietlanden. Heel veel weidevogels zoals grutto's, kieviten, scholeksters, wulpen enz. Overal in de sloten kwaken de groene kikkers en twee ooievaars geven speciaal voor ons een vliegshow. Na enige kilometers komen we bij het bezoekerscentrum van Natuurmonumenten "De Wieden". We bekijken het bezoekerscentrum en wandelen het natuurspad. Een prachtig, geheel uit houten vlonders bestaand pad voert ons door het rietland, hier en daar lila van de koekoeksbloemen. Er is een prachtig uitzicht op de drijvende nesten van een kolonie Zwarte Sterns. De bodem veert onder de voeten bij de Veenschuur. Hier veel informatie over het winnen van de turf in het verleden. Na een kilometer of 10 heeft Harry gezorgd voor een picknicktafel. Hier genieten we van een meegebrachte kop koffie en een broodje. De tocht voert ons door het dorpje Sint Jans Klooster. Uiteraard brengen we een bezoekje aan de kaasboerderij van Evert van Benthem. Hij is druk aan het kaasmaken. Nog een leuke anekdote: op een terrasje vroeg ik om een alcoholvrij pilsje. Zegt de ober: "Wij schenken geen alcoholhoudende dranken" Doe dan maar een alcoholvrije cola. Na 42 kilometer zijn we weer in Blokzijl. We wandelen door het dorp, nadat de gehuurde fietsen teruggebracht zijn. In het dorp staat een beeld van een zekere "Kaatje". Een bekende Blokzijlse vrouw uit 1700 of daaromtrent. Op een bordje staat een bijbehorende tekst met onder andere de volgende informatie: een jaar nadat Kaatjes vader ter walvisvangst was vertrokken, waarvan hij niet terugkeerde, werd Kaatje geboren. De natuur is wonderlijk. In een plaatselijk restaurantje eten we een hapje (op eigen rekening dus niet ten laste van uw donatiegelden) en dan gaat het weer huiswaarts. Met elkaar kunnen we terugkijken op een prachtige dag, en willen u dit niet onthouden, vandaar dit stukje in ons blad.

Witte koekoeksbloem

WAT ER ZOAL GEBEURDE

door: Wim Fiets & Henry Kats.

Een *dialezing* voor zeer geïnteresseerde bejaarden en verzorgers van het bejaardensteunpunt Mandala te Apeldoorn.

De *groene markt bij kasteel Roosendaal* waar we aanwezig waren met onze natuurinfostand, er was veel publiek en het was erg gezellig.

De *Eibertjesdag in Nunspeet*, een soort braderiegebeuren waar wij middels onze natuurinfostand een educatieve bijdrage leverden.

Opendag van Staatsbosbeheer in Nunspeet, een geslaagde dag met veel belangstelling voor het werk van S.B.B. De familie de Vries heeft ons die dag bijgestaan achter onze marktkraam, waarvoor onze dank!

Bosdagen in Berg en Bos Apeldoorn. De weersvoorspellingen waren zeer slecht en kwamen helaas gedeeltelijk uit. Daardoor bleven er in vergelijking met andere jaren veel mensen thuis. Al met al werd het toch een geslaagde dag.

Vleerbietenhut (zie ons vorig boekje).

Stenen van de firma Kwakkel zijn bezorgd bij de werkschuur in Berg en Bos en door personeel van Berg en Bos naar de Vleerbietenhut getransporteerd. Een prachtig voorgeveltje dat geheel in de natuur zal opgaan is bijna gemetseld. De gangen, muren en plafond zijn klaar en goedgekeurd door onze vleermuizenspecialist Ruud Kaal. Onze donateur Jaap Nieuwenhuis heeft een metalen hekje ge-

maakt voor de ingang. Wim Fiets heeft een bordje boven de ingang gemaakt met de namen van alle vrijwilligers die aan de Vleerbietenhut hebben meegewerkt. Men zal zich over enkele honderden jaren zeker afvragen wie dat allemaal waren en waartoe dit onderkomen vroeger heeft gediend. Gezien de constructie van de vleerbietenhut ben ik er zeker van dat dit een van de toekomstige historische overblijfselen uit deze tijd zal worden.

Op verzoek hebben we zaterdag 27 juni een excursie gehouden voor de **firma Van Hattum en Blankevoort BV**. Stom toeval was het (echt waar!) dat de scheur in de betonnen bak in de leemkuil in Berg en Bos ter sprake kwam. Dat kwam door de uitleg over de ecologische waarde van deze bak en dat deze verloren dreigde te gaan. In deze groep zaten mensen die zeer geïnteresseerd waren en gespecialiseerd zijn in betonreparaties. Zaterdag 10 oktober zijn drie inspecteurs van de betonreparatieafdeling Integron van eerder genoemde firma vanuit Haarlem naar Apeldoorn gekomen en hebben ons geadviseerd hoe we deze problemen het beste kunnen oplossen. Geen rekening volgt. Uniek, een soort sponsoring naar aanleiding van een excursie!

Betonnenbak Leemkuil (zie boekje 1998).

Er is een begin gemaakt met de restauratie van de betonnen bak in de leemkuil in Berg en Bos. Personeel van Berg en Bos heeft met een grijpkraan, door de Gemeente beschikbaar gesteld, de bak in de eerste week van oktober zo goed als mogelijk leeggehaald. Op 10 oktober zouden we met onze vrijwilligers de laatste rommel eruit halen. Na een hele nacht regen en die zaterdag bijzonder slecht weer kwam daar helaas niet veel van terecht. Zodra de omstandigheden goed zijn gaan we weer verder.

Pompkelder nabij Apenheul.

Tussen alle werkzaamheden door nog een "klusje" voor ons en onze vrijwilligers. Nabij de nieuwe ingang van de Apenheul zit in het bos nog een oud keldertje, de oude pompkelder van de fontein in de grote vijver. Deze kelder wordt sinds jaren niet meer gebruikt, althans niet door mensen. Wel door vleermuizen, met name de grootovervleermuis overwintert in deze kelder. Onze vleermuisdeskundige Ruud Kaal brengt wel eens een gevonden/geredde vleermuis naar deze kelder (zie boekje 1998). Er lag nog wat rommel in de kelder zoals een oude schakelkast, oude leidingen en dergelijke, de trap was niet meer te zien door zand en mos wat op zich gevaarlijk is als men naar beneden gaat. We hebben de kelder in orde gemaakt en de trap weer goed begaanbaar. Een stenen rand zal opgemetseld worden waar het huidige luik goed en veilig afsluitbaar op komt. Uiteraard blijft er een vliegopening voor de vleermuizen beschikbaar.

Lumido-excursies: Afgelopen zomer hebben we op de woensdag- avonden excursies verzorgd voor bezoekers van het klank- en lichtspel Lumido in het park Berg en Bos.

Evenals het vorige jaar hebben we in het zomerseizoen drie dialezingen gehouden voor de camping "De Pampel" in Hoenderloo. Echter nu in combinatie met

een wildspeurtocht, een paar dagen later, in de Koninklijke Houtvesterij Het Loo. Het werd ons inziens bijzonder gewaardeerd door de campinggasten.

We hebben een **excursie** gehouden voor gasten van jeugherberg De Grote Beert te Apeldoorn.

Voor de Nederlandse Caravancub hebben we een **educatieve wandeltocht** door Berg en Bos georganiseerd. Halverwege deze tocht kon men een bezoek brengen aan onze voorlichtingsstand. Weer geheel iets nieuws dat zeer geslaagd was.

Iets dergelijks hebben we ook gedaan voor de Militaire Oldtimer Club waarvan onze boswachter J. Schoneveld lid is. Ook hier positieve geluiden.

Top Camping op een ideale lokatie

Bel voor
informatie / folder
055-3781760
Woeste hoefweg 33-35
7351 TN Hoenderloo

★ Toeristisch perfecte lokatie

Rondom liggen uitgestrekte bossen en heidevelden met veel wandel- en fiets-mogelijkheden. Op slechts 2 km vindt u in Hoenderloo de ingang van het Nat. Park "De Hoge Veluwe". Op geringe afstand liggen Apeldoorn en Arnhem met talrijke toeristische attracties

★ Royale plaatsen, maar geen stacaravans

★ Uiterst comfortabel sanitair

moderne sanitaire voorzieningen met vloerverwarming en lucht-beheersing maken "De Pampel" ook als wintercamping ideaal.

★ Uitstekende voorzieningen, maar géén disco

"De Pampel" biedt uitstekende voorzieningen: een ruim voorziene supermarkt, gezellige kantine, serre, petit-restaurant en snack-bar, verwarmd zwembad en kleuterbad en moderne speeltuin.

★ Aantrekkelijke arrangementen

"De Pampel" heeft zeer aantrekkelijke arrangementen in voor- en naseizoen

★ Eurotopcamping: een nieuw fenomeen

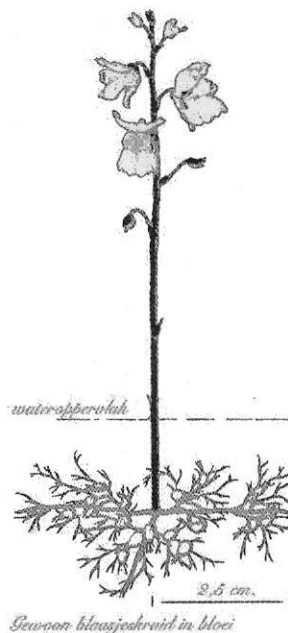
Een selectie op internationaal niveau op basis van kwaliteit en klant-tevredenheid.

Camping "De Pampel" is voor 1999 officieel uitgeroepen tot Eurotopcamping

KLEIN BLAASJESKRUID (UTRICULARIA MINOR)

door: Wim Fiets

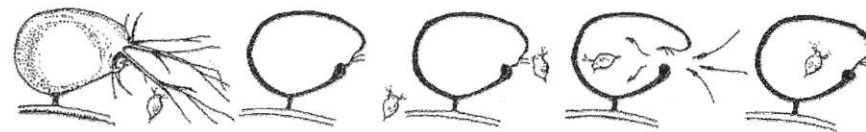
Toen ik afgelopen voorjaar dit vleesetende plantje in een ven ontdekte was dat puur toeval, want het is zo klein en verborgen tussen veenmos en andere planten, dat geluk en enige kennis noodzakelijk is om het te herkennen als een blaasjeskruidsoort. Hoe ik aan deze kennis ben gekomen is ongeveer 12 jaar geleden begonnen toen ik in een sloot in Sprang Capelle (N.B.) prachtige gele bloempjes tussen allerlei andere waterplanten uit het water zag steken. Ik heb er een paar foto's van gemaakt en wat ik al hoopte: het was Gewoon blaasjeskruid (*Utricularia vulgaris*). Al snel kwam ik er achter dat gewoon niet zo gewoon was, en dat blaasjeskruid een hele bijzondere manier van leven heeft.

Om het wat makkelijker te kunnen bestuderen ben ik naar een vijvercentrum gegaan, een plantje aangeschaft en thuis in de vijver gedaan, iets wat waarschijnlijk alleen maar met Gewoon blaasjeskruid lukt. Het is de grootste in zijn soort in Nederland en kan in tegenstelling tot de andere soorten goed tegen wat voedselrijker water. Al snel kwam er achter dat Gewoon blaasjeskruid alleen in niet te ondiep $\pm$ 60 cm. water kan overleven (dit in tegenstelling tot Klein blaasjeskruid dat juist aan ondiep water de voorkeur geeft). In de herfst worden knoppen gevormd die aan de groeitoppen van de stengels ontstaan. De stengels vergaan uiteindelijk, de ronde groene winterknop zinkt naar de bodem en stijgt in het voorjaar naar de oppervlakte waar deze een nieuwe plant vormt. Alleen in de diepere gedeelten van de vijver is het plantje in de lente teruggekomen.

Blaasjeskruid is op zijn best op halfbeschaduwde plaatsen, waar een enkele ondergedoken stengel een lengte kan bereiken van zo'n 2,5 meter. Deze stengels zijn lang en soms vertakt. Sommige kunnen net onder de oppervlakte drijven, vooral die met de bloeistengels, terwijl andere tot ongeveer 50 cm diepte kunnen gaan. De heldergroene 'bladeren' zijn tot 2,5 cm lang, staan zijdelings uit en zijn sterk gedeeld in zeer smalle segmenten. Deze zijn hier en daar bezet met blaasjes die in een jong stadium doorschijnend en groenig tot bijna kleurloos zijn maar later vaak bruinig tot zwart worden. Waar de bloeistengel begint vertakt de stengel zich drie tot vier keer en verschaft de bloemsteel zo een stevige basis die zal voorkomen dat hij kapseist. De bloemsteel kan tot 20 cm hoog worden en draagt drie tot acht bloemen die midden tot laat in de zomer worden gevormd en zuiver geel zijn met een paar helderrode vlekjes op het gehemelte. Klein blaasjeskruid komt in Nederland slechts zelden tot bloei, iets wat het vinden dus niet gemakkelijker maakt.

Als deze plant wel bloeit dan is dat uiterst bescheiden. Aan de stengel bevinden zich tot zes bloemen. Deze zijn half zo groot als die van Gewoon blaasjeskruid en bleekgeel met een kleine bovenlip terwijl de onderlip ongeveer driemaal zo lang is. Zijn uiterst kleine stengels en winterknoppen kunnen alleen via de lichamen van watervogels worden verspreid. Naast de twee eerstgenoemde komen ook nog Citroengeel blaasjeskruid en Plat blaasjeskruid voor. Het meest opmerkelijke van alle blaasjeskruidsoorten in Nederland zijn de blaasvormige vallen. Deze zitten verspreid, soms aan de stengels, soms aan de bladeren, en vaak aan beide. Ze steken nooit boven het water uit.

Met behulp van een eenvoudige tekening wil ik u de werking van de val van Gewoon blaasjeskruid uitleggen.

Van links naar rechts:

- 1) Het blaasje met zijn tentakels.
- 2) Doorsnede van de blaas met 'gesloten deur' en een gedeeltelijk vacuüm binnenin.
- 3) Een zwemmende watervlo komt in aanraking met de tastharen
- 4) De 'deur' opent zich onmiddellijk, het vacuüm wordt opgeheven en de prooi wordt door het binnenstromende water meegesleurd.
- 5) De 'deur' sluit zich weer en de prooi zit gevangen; de watervlo zal langzaam verteerd worden, waarna het vacuüm zal zich langzaam herstellen.

PS.

Dat wonderen de wereld nog niet uit zijn blijkt uit het volgende:

Op maandag 3 aug. '98 moest ik even bij de burens in de tuin zijn. Zij hebben daar een klein betonnen vijvertje dat bijna volgegroeid is met allerlei planten. Het kleine stukje open water is bijzonder helder dus ging ik op de knieën en wat zag ik? "Inderdaad, Klein blaasjeskruid in de bloei". De herkomst is hen totaal onbekend, sterker nog ze kenden blaasjeskruid niet eens. Waarschijnlijk de juiste omstandigheden: de juiste zuurgraad door het beton en een ondiepe vijver. Ook geen vissen die het water al snel zouden kunnen verrijken. Er wordt geen kunstmest dicht in de buurt gebruikt en de vijver ligt niet in de volle zon. Veel vogels komen hier drinken en badderen. Ik vertelde al eerder: "Zijn uiterst kleine stengels en winterknoppen kunnen alleen via de lichamen van watervogels worden verspreid". Kortom, mijn dag was helemaal goed. Een dag later ben ik nog even naar het vennetje gefietst, waar helaas geen enkel bloemetje te zien was.

POLLENSE VEEN

Zoals bij velen van u bekend zal zijn heeft onze Stichting in 1994 een geldbedrag aan het Geldersch Landschap ter realisering van een reptielen- en anfibieënpoel met houtwal geschonken. Beloofd is toen dat we u op de hoogte zouden houden van de ontwikkeling van dit gebied. Via onderstaande recente foto kunt u zien dat de vegetatie zich goed aan het ontwikkelen is. Het wordt steeds meer een poel zoals wij gehoopt hadden. Voor het openhouden van de omgeving bij de poel zijn enkele Schotse hooglanders ingezet.

VERANDERINGEN IN EXCURSIES

door : H. Kerssen

Sinds de oprichting van onze Stichting, op 4 juni 1986, hebben wij als bestuur geprobeerd u als donateurs bij de Stichting te betrekken. U kon als vrijwilliger bij onze projecten terecht of u kon meedoen met een van de vele excursies of wildspeurtochten. In de eerste jaren lukte dit ook aardig en velen van u hebben wij dan ook de afgelopen jaren kunnen begroeten op één van onze evenementen. Deze evenementen waren (en zijn) zeer beslist de moeite waard. Zo proberen we de excursies elk jaar op een aantrekkelijke, steeds weer wisselende locatie te laten plaatsvinden. Even een opsomming waar we zoal geweest zijn:

- Wildtoren Staatswildreservaat;
- "Vierhouterbos";
- "De Zandhegge" (Geldersch Landschap);
- "De Dellen" (Geldersch Landschap);
- "boswachterij Ugchelen-Hoenderloo";
- "Landgoed De Zwaluwenburg" ('t Harde);
- "De Hoge Veluwe";
- "Wisselse Veen";
- "Landgoed Staverden";
- "Loenermark/Loenense Bos";
- "Wekeromse Zand".

Daarnaast zijn er nog vele door ons zelf georganiseerde fietstochten en wandelingen (wildspeurtochten) gehouden. Ook zijn er elk jaar 2 dialezingen die door op hun gebied deskundigen gehouden worden.

U ziet, al met al doen wij er van onze kant alles aan om u (voor f 10,-- !!) een gevarieerd aanbod te doen.

Toch loopt de belangstelling voor onze evenementen drastisch terug. (Zie ook het artikel van onze voorzitter).

Hoe dit komt is ons een raadsel. Helaas hebben wij wel met de feiten te maken. We willen dan ook een wijziging doorvoeren. Je kunt tenslotte niet voor 3 donateurs een bosbeheerder (ook nog in zijn vrije tijd!!) op laten dragen.

Daarom zullen wij dit jaar (als proef) twee excursies op een zondag houden. (11 april +13 juni).

Wij hopen dat deze verandering u doen besluiten om ook eens (al is het maar 1x per jaar) één van onze evenementen te bezoeken.

Wij organiseren dit voor u !!

PROGRAMMA 1999

Voor alle excursies/burltocht dient u zich tenminste 2 dagen van te voren op te geven.

11 april	Excursie in de boswachterij Nunspeet. Deze wandeling zal ons door de bossen rondom "het verscholen Dorp" leiden. Verzamelen om 14.00 uur bij het bekende hotel de Mallejan te Vierhouten. Van hieruit rijden we met de auto naar de plaats van bestemming.
14 mei	"Eibertjesdag" in Nunspeet. Deze grote braderie is op de gehele Noord-Veluwe een begrip. Wij zullen hier met onze stand aanwezig zijn.
28-29-30 mei	Game Fair Berg & Bos te Apeldoorn. Deze laatste Game Fair van deze eeuw bied u alles op het gebied van de natuur. Deze buitenbeurs geeft alle informatie over de nieuwste ontwikkelingen op het gebied van de jacht, bosbouw en natuurbeheer. Er zullen ruim 100 organisaties en bedrijven aanwezig zijn. Verder voor het publiek o.a.: horse & houndshow, brakkenmeutes, paarden & pony's, aangespannen rijden, freetraces, kookdemonstraties, valkeniersdemonstraties, jachthonden, roofvogels, golf- & countrysport, Bergbe- klimmen, wandelsport, bosbouw, demonstraties politie- honden, houthakkerswedstrijden en nog veel meer. Ook wij staan hier met onze voorlichtingsstand!!
13 juni	Excursie naar het Kootwijkerveen. (wandeling) Zie hiervoor het artikel elders in dit boekje. Verzamelen om 09.30 uur bij halte Assel.
3 juli	Excursie door het Geldersch Landschap. Dit keer willen we eens weer een heel andere kant van de Veluwe bezoeken, namelijk het "Sysselt" gemeente Ede. De boswachter van dit gebied, de heer H. Ketelaar, zal u alles vertellen wat u altijd al wou weten (over dit gebied natuurlijk). Vertrek om 09.45 uur vanaf de parkeerplaats station Ede aan de Bennekomse kant.

25 september	Burltocht door de Kroondomeinen. Het lukt niet altijd maar toch blijven we proberen u iets van de edelhertenbrons te laten horen. Dit jaar vertrekken we iets vroeger dan de afgelopen keer, namelijk om 19.00 uur vanaf de parkeerplaats bij de Echoput.
23 oktober	Dia-lezing door Gerrit & Tiny de Graaff. Gerrit de Graaff is vaste medewerker bij het programma "de Groene Hoed", het natuurprogramma van Radio Gelderland. Hij zal deze middag zijn serie "Natuur-geheimen" presenteren, een kennismaking met planten en dieren in de Gelderse Vallei en op de Veluwe, maar tevens een pleidooi voor het behoud ervan. Aanvang 14.00 uur in het dorps huis "Ugchelens Belang".
5 februari 2000	Dia-lezing door Cees Buys. Deze bekende Apeldoornse buitenfotograaf zal een dialezing verzorgen met als titel: "Natuur in Gelderland". In deze lezing, waarin hij ook een toekomstvisie geeft, zal dhr. Buys ons "meenemen" naar de uiterwaarden, moerassen en leemkuilen. Aanvang 14.00 uur in het dorps huis "Ugchelens Belang".

Locaties:

restaurant de Echoput, gelegen aan de oude weg Apeldoorn-Amersfoort, nabij de afslag Hoog-Soeren.

Dorps huis Ugchelens Belang, Bogaardslaan 81 te Ugchelen (Apeldoorn).

Halte "Assel", Vanuit Hoog-Soeren richting Radio Kootwijk. Net voor u het spoor overgaat is in de bocht een grote parkeerplaats met eettentje. Vanaf de A1: afslag 19 (Hoenderlo). Daarna richting Apeldoorn. Na 300 m. linksaf de Hoog-Buurloseweg op (richting Hoog-Buurlo). Na zo'n 5 km krijgt u de enige verharde weg naar rechts, richting Assel-Hoog Soeren. Deze gaat u op en net over het spoor is de parkeerplaats.

Aanmelden voor de excursies en burltocht tenminste 2 dagen van te voren bij H. Kats, tel. 055-3558686

WESPENDIEVEN VAN DE VELUWE

door: Henry Kats.

Laatst was Wim Fiets in de bossen bij Hoog Soeren en vond daar een uit elkaar gehaald grondnest van de Duitse wesp. Er waren veel nerveuze wespen bezig met herstelwerkzaamheden. Diezelfde avond was er op de televisie een natuurfilm die onder andere ging over het leven van de Wespendif. Hierin waren beelden te zien van een wespennest dat door deze vogel uit elkaar was gehaald. Ineens begreep Wim wat er met het wespennest dat hij gevonden had was gebeurd. Natuurlijk belde hij mij hierover en zijn we samen opnieuw wezen kijken. Kort daarna tijdens een excursie vonden we opnieuw een kapotgemaakt grondnest van de Duitse wesp. Met onze nieuw verworven kennis konden we vertellen dit nest zo goed als zeker door een Wespendif bezocht- en uit elkaar gehaald was en niet door een wild zwijn of das.

Dit was voor mij reden genoeg om eens in de boeken te duiken en een artikeltje over deze prachtige vogel te schrijven.

Roofvogel.

Een Wespendif (*Pernis apivorus*) is een roofvogel die dezelfde afmetingen, ongeveer 50-57 cm, heeft als de Buizerd, ze lijken ook wel enigszins op elkaar. Het is een trekvogel die de helft van zijn leven in Afrika doorbrengt. Om te kunnen constateren dat we met een Wespendif te maken hebt zullen we ons goed moeten verdiepen hoe hij eruit ziet en nog meer hoe zijn gedragingen zijn. Vaak blijkt jouw Wespendif een Buizerd te zijn. Zeker pas uitgevlogen wespendifjongen worden vaak voor Buizerden aangezien. Deze verwarring komt door hun bruine verenkleed, vrij korte staart en ronde kop, dit in tegenstelling met buizerdjongen die slank zijn en een langere staart hebben. Een Wespendif is sierlijker dan een Buizerd en houdt de vleugels geheel vlak tijdens het zweven. Bij een Buizerd is dit V-vormig.

Zouden we hem van zeer nabij kunnen bekijken dan is snel het geslacht vast te stellen: het vrouwtje heeft namelijk heldergele ogen terwijl deze bij het mannetje oranje zijn. Tevens zouden we dan kunnen zien dat deze roofvogel is aangepast aan het uitgraven van wespennesten en het eten van wespelarven. Deze vogel is niet voor niets Wespendif genoemd. De stevige poten met buiten en middenteen wijd uitstaand en vlakke nagels zijn uitermate geschikt voor graafwerk. De veren op de kop zijn stug en schubvormig waardoor ze de vogel beschermen tegen wespentecken. Het neusgat is spleetvormig waardoor er minder snel zand in de neusgaten zal komen tijdens het graafwerk.

Leefgebied.

Wespendifen voelen zich het meest thuis in uitgestrekte oude loof- of gemengde bossen van tenminste 40 jaar oud. Ze hebben in het bijzonder voorkeur voor beukenbos met open plekken of opstanden van fijnspar. Voor Wespendifen is dit een ideaal foerageergebied vanwege de zeer geringe kruidlaag en losse humuslaag. Het uitgraven van wespennesten vergt voor de vogel dan geen enkel probleem. Moeilijker wordt dit in percelen grove den waar wespennesten regelmatig in muizenholletjes tussen de bochtige smele verstoppt zitten. Deze vogels verblij-

ven hoofdzakelijk in de buurt waar ze hun hoofdvoedsel: wespibroed, wespelarven en wespen in voldoende hoeveelheden kunnen vinden.

In oudere bosgebieden elders in ons land komen Wespendifen aanmerkelijk schaarser voor dan op de Veluwe. Dat ze meer in ouder en gevarieerder bos op de Veluwe voorkomen heeft als oorzaak de combinatie van oudere bossen op zanderige grond. In het zand kunnen deze roofvogels zeer gemakkelijk de wespennraten van grondnesten opgraven. Bosgebieden die op klei zijn aangeplant worden vermeden. Bijna 40% van de paren nestelt om bovengenoemde reden op de Veluwe. De omvang van de Nederlandse populatie Wespendifen bedroeg midden jaren zeventig ongeveer 400 paren. Midden jaren tachtig waren dit er ongeveer 630. In 1990 bedroeg het aantal paren ongeveer 700 daarna lijkt de stand zich te stabiliseren. Er blijken uitzonderingen te zijn voor wat betreft hun aanwezigheid in grote uitgestrekte loofbossen op zandgrond. Er zijn ook broedgevallen gemeld uit moerasbossen in laagveengebieden. Hoe groot het aandeel van wespibroed in het voedsel van laatstgenoemde Wespendifen is, is niet bekend; vermoedelijk vormen amfibieën in moerasgebieden een belangrijk vervangend voedselalternatief voor wespibroed.

In jonge bossen of sterk versnipperde bosgebieden ontbreken deze vogels. Vandaar dat de soort in West-Nederland nog nauwelijks is doorgedrongen. Als er waarnemingen worden gedaan in kleinere bosgebieden dan betreft het hier meestal landgoedbossen die in de vorige eeuw zijn aangeplant en een gevarieerde bosstructuur hebben met veel loofhout. Zo is op een landgoed bij Bloemendaal in 1988 voor het eerst een baltsende Wespendif waargenomen. In de duinen bij Wassenaar werd in 1992 een waarschijnlijk broedgeval vastgesteld. Voor zover bekend ontbreekt de Wespendif op de Waddeneilanden. Dat er zeker in de laatste jaren veel meer meldingen komen van Wespendifen heeft te maken met de oude bossen die begin 1900 geplant zijn. Tot 1928 was dit een zeer zeldzame broedvogel in ons land. Vanaf die tijd zijn er regelmatig broedgevallen gemeld, hoofdzakelijk op de Veluwe maar ook elders in ons land, met name in Utrecht, Noord-Brabant, Limburg, Achterhoek en Twente. Niet alleen de aantallen namen toe, ook de onderzoeksmethoden en registraties werden steeds beter.

Foeragegedrag en voedsel.

Zoals ik eerder vermeldde is de Wespendif een echte bosvogel met een gespecialiseerd menu waarbij hun voorkeursvoedsel wespibroed en wespelarven zijn. Halverwege het voorjaar tot eind zomer zitten Wespendifen, voor zover ze niet broeden, het grootste deel van de dag in bosranden om zich heen te kijken. Door het gedraai van de kop merk je dat niets aan ze voorbij gaat. Men veronderstelt dat de Wespendifen op deze wijze de vliegroutes van wespen volgen. Er worden lange foerageervluchten ondernomen. In koele zomers met weinig wespen wordt gedeeltelijk overgeschakeld op andere insecten, kleine zoogdieren, reptielen, amfibieën of nestelingen van vogels. Zachte vruchten staan ook op het menu van de Wespendif. Daar deze vogels succesvol kunnen overschakelen op alternatieve voedselbronnen bij gebrek aan wespibroed, is er slechts een geringe broeduitval in jaren met slecht weer.

Bemerkt een Wespendif een wespennest aan een gebouw of boomtak dan rukt ze dat in de vlucht van de muur, dakrand of boomtak af. Wespendifeën foerageren ook op de grond. Daar graven ze het broed van wespen op. Om deze te bemachtigen graven ze met de klauwen de grondnesten uit en breken de wespennesten open om bij de insecten te komen (ook nesten van hommels en hoornaren behoren tot hun prooi). De larven worden met de snavel uit de raten gepeuterd. De honing en raten laten ze vrijwel geheel intact. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de das of het wilde zwijn. Indien deze dieren grondnesten van wespen hebben opengemaakt, zijn de raten kapot of opgegeten, terwijl de insecten zelf ongemoeid gelaten worden.

Wespennest

Niet enkel larven en broed maar ook de wespen en bijen zelf worden door de Wespendifeën gegeten. Hiertoe bijt deze vogel eerst de angel af voor ze wesp of bij opeet. Voor wat de wespen betreft gaat het hier voornamelijk om twee soorten sociale wespen, namelijk de gewone wesp, *Vespula vulgaris*, en de Duitse wesp, *Vespula germanica*. Onderzoek heeft uitgewezen dat het broed van deze wespesoorten het hoofdvoedsel van Wespendifeën vormt. Broed van hommels werd slechts in één jaar regelmatig gevonden. Beide soorten wespen hebben grote volken, waarvan de opbouw in mei begint. In de loop van de zomer dijen de volken uit. De wespenspopulatie groeit rond eind augustus of begin september naar een maximum. Daarna nemen de aantallen snel af tot het aantal individuen in november het nulpunt heeft bereikt.

Hoofdzakelijk door onderzoek naar vondsten van prooien op nesten van Wespendifeën heeft men de voedselkeuze kunnen bepalen. Vrij betrouwbaar zijn de gegevens van gewervelde prooidieren aangezien deze bepaald kunnen worden aan de hand van de gevonden resten. Bij een onderzoek naar gewervelde prooien in de nesten bevonden zich opmerkelijk veel nestelingen en pas uitgevlogen vogels, vooral duiven en lijsters. Dat dit geconstateerd kon worden heeft te maken met het gegeven dat Wespendifeën niet handig blijken te zijn in plukken en verscheuren van vogels, kikkers en andere gewervelde dieren. Moeilijk is het om vast te stellen hoeveel wespennesten in een nest zijn gebracht. Als de wespennesten zijn leeggegeten, worden deze door de ouders afgevoerd of door de jongen tot een amorf koek vertrappt. Zo kan er in de tijd dat de jongen op het nest zitten een dikke plak leeggevreten, niet meer te tellen, wespennesten op de bodem van het nest ontstaan.

Door observaties heeft men kunnen vaststellen dat voedselvluchten van meerdere kilometers voor Wespendifeën geen probleem is. Op de Veluwe zijn zelfs vluchten van individueel herkenbare vogels van zeven km waargenomen. De aard van hun hoofdvoedsel is hier waarschijnlijk de oorzaak van. Het voedselterritorium van een paartje Wespendifeën kan ongeveer 10 km² beslaan.

Territoriumgedrag en balts

Er is een vermoeden, na intensief onderzoek op de Zuidwest-Veluwe, dat Wespendifeën een sterke paarband hebben en de rest van hun leven bij elkaar blijven. Aangezien de meeste broedvogels pas in de loop van april op de broedplaatsen arriveren en na 17 weken weer vertrekken blijft er weinig tijd over voor territoriumgedrag, nestbouw, paarvorming en baltsgedrag. Minstens 11 weken zijn nodig voor het bebroeden van de eieren en het grootbrengen van de jongen. Het weer kan deze tijden nog beïnvloeden waardoor het broeden vroeger of later in het seizoen zal beginnen.

Als het zonnig zomerweer is zweven Wespendifeën langdurig boven hun territorium waarbij ze met de vleugels boven het lichaam wapperen. Dit is een opvallende manier om de overige Wespendifeën bekend te maken met de locatie van hun territorium. De "baltsvlucht" van Wespendifeën is heel bijzonder. Tussen de lange zweefvluchten, bij zonnig weer, gaat het mannetje met een schroefvormige beweging boven de broedplaats omhoog. Als hij op het hoogste punt is aangekomen strekt de vogel zijn vleugels boven het lichaam en slaat de vleugels vervolgens 4-10 maal bijna tegen elkaar waarbij hij bijna stil in de lucht hangt. Dit "wapperen" of "vlinderen" duurt slechts enkele seconden, waarbij het lijkt alsof de vogel al wapperend naar voren kantelt. Zijn staart houdt hij dan gesloten.

Kort voor de vogel een korte duik maakt en zijn zweefvlucht hervat, is het opvallende wapperen van de vleugels overgegaan in een nauwelijks merkbare vibrerende beweging.

Wapperende of vlinderende Wespendifeën zijn over grote afstanden duidelijk te zien. Afhankelijk van helder weer is dit gedrag met het blote oog over ongeveer vier kilometer waar te nemen. Vanaf het tijdstip waarop ze met territorium- en

baltsgedrag zijn begonnen wordt er uitsluitend gevlinderd als de weersomstandigheden gunstig zijn, dus bij zonnig en warm weer. Het waarnemen van de toch al onopvallende Wespendif neemt tijdens somber en nat weer nog verder af doordat de vogels zich niet meer schroevend boven het bos vertonen. Als ze in juni eenmaal eieren hebben wordt weinig of niet gevlinderd. Alleen bij goed weer zijn de meeste zweeftochten, die door vlinderen worden onderbroken, zo rond juli en augustus. Deze hoge vlindervluchten zijn waarschijnlijk meer bedoeld voor afbakening van de foerageergebieden, dan als markering van het nestterritorium of om een partner te krijgen.

Nest en nestgedrag.

Wespendifeën maken vaak hun nesten in douglasbomen en fijnspar. Hoewel ze meestal een nieuw nest of horst maken komt het ook wel voor dat oude wespendifennesten opgeknapt worden. Niet meer gebruikte nesten van andere roofvogels of kraaien die aan de boskant of in het bos bij open plekken waren gemaakt worden soms ook door Wespendifeën verbouwd. Het nest van een Wespendif is duidelijk herkenbaar. Het wordt op ongeveer 14 meter hoogte opgebouwd met takjes van beuken- en naaldbomen. De rand van het nest wordt dik belegd met verse bladeren. Geen enkele andere roofvogelsoort brengt zo uitbundig vers loof aan als de Wespendif. Al voor het leggen van de eieren wordt vers loof in het nest gebracht en dit gaat door tot enkele weken na het uitvliegen van de jongen.

Voortplanting.

Van de Wespendif wordt van oudsher gezegd dat deze vogel geheimzinnig, mysterieus en zeldzaam is. Hij werd zelfs een sprookjesvogel genoemd. Er zijn nog een heleboel zaken niet geheel duidelijk. De paarvorming bijvoorbeeld is één van de vele vraagtekens uit het leven van Wespendifeën. Hun heimelijke leefwijze zorgt ervoor dat de aankomst op de broedplaatsen, eind april begin mei, ongemerkt plaatsvindt. Het is niet bekend of de vogels als paar op de broedplaat arriveren, of dat de paarvorming pas na aankomst geschiedt.

Na de paring legt het vrouwtje meestal twee, soms één tot drie eieren, het begin van de eileg valt gemiddeld rond 1 juni. Hoe zonniger des te vroeger met de eileg wordt begonnen. Deze eieren zijn kort ovaal, zonder glans en diep roodbruin gevlekt op een vuilgele ondergrond. Zowel het vrouwtje als het mannetje broeden de eieren in 30 tot 35 dagen uit. Sterfte onder eieren of jongen is meestal gering, zodat meestal twee jongen uitvliegen. Het weer heeft weinig invloed op het broedsucces, tenzij de omstandigheden heel slecht zijn. Als de jongen zijn uitgekomen worden ze ook door beide ouders warm gehouden en gevoerd. De ouders nemen honingraten en wespennesten in hun krop mee naar het nest. In het nest worden deze uitgebraakt. De vogels zoeken de larven voor de jongen eruit. Als de jongen wat ouder zijn, begint ook de aanvoer naar het nest van kleine gewervelde diertjes. Het aanbrengen van voedsel naar het nest is onregelmatig door de tijdrovende klus die de Wespendifeën aan het zoeken, vinden en uitgraven van wespennesten hebben. Ongeveer 1x per twee uur komen de ouders met voedsel.

Zoals bij meer zeer jonge dieren het geval is hebben ze direct een antwoord wanneer ze door andere dan hun ouders benaderd worden. Al snel na het uitkomen van de eieren nemen de jongen een dreighouding aan bij het bemerken van bijvoorbeeld potentiële predatoren of nestwaarnemers. Het jong probeert zich dan op te richten, spreidt de vleugels en opent de snavel. Als ze wat ouder zijn geworden wordt benadering moeilijker en soms gevaarlijk.

Bij een nestcontrole is het weleens gebeurd dat een waarnemer in zijn neus werd gebeten. Veel andere roofvogels maken bij hun verdediging gebruik van hun poten, Wespendifeën doen dit zelden.

Het komt bij de meeste roofvogelsoorten in ons land voor dat de jonge dieren hun poep over de nestrand spuiten. Jonge Wespendifeën deponeren hun uitwerpselen op de nestrand. Deze smurrie wordt geregeld door de ouders afgedekt met twijgen. Vermoedelijk veroorzaakt dit bij elkaar een speciale geur die met geen enkel nest van andere Nederlandse roofvogelsoorten is te vergelijken. Op meters afstand van het nest schijnt dit na enkele weken goed te ruiken te zijn. Aan het einde van de zomer kan aan de geur nog vastgesteld worden of het nest in het voorjaar bezet is geweest en of er jonge vogels zijn grootgebracht. Na 40 tot 44 dagen verlaten de jongen het nest. Als ze uitvliegen, wat rond half augustus plaatsvindt, worden de jongen nog enkele weken gevoerd. Ze blijven soms tot het moment van wegtrek terugkeren naar het nest om te slapen.

Trekgedrag.

Wespendifeën komen in heel Europa voor. Hun aantal wordt in Zweden geschat op 8000 paar en in Finland op ongeveer 6500-8000 paar. In het noorden komen ze voor tot aan de poolcirkel en oostelijk tot diep in Rusland. Voor zover bekend komen de over ons land trekkende Wespendifeën uit Zweden en Denemarken. Half september, de tijd dat de Wespendifeën naar het zuiden trekken, zijn de jongen zelfstandig. Opmerkelijk is dat de volwassen vogels de broedgebieden eerder verlaten dan de jongen. Net als de Nederlandse broedvogels trekken de Wespendifeën via Gibraltar naar de overwinteringsgebieden in het tropische West-Afrika. De jongen brengen daar hun eerste levensjaar door. Een beperkt aantal onvolwassen vogels (op de Zuidwest-Veluwe 9%) komt wel terug, dit is aan het jeugdverenkleed duidelijk waargenomen. Overdag is de trek goed waar te nemen, met een voorkeur voor het midden van de dag. Aan het einde van de dag kunnen Wespendifeën die op trek zijn overal overnachten waar bomen staan.

Tijdens de trek maakt de Wespendif veel gebruik van thermiek, overigens zonder er afhankelijk van te zijn. De meeste Noord-Europese Wespendifeën passeren gewoonlijk ten oosten van ons land, maar aanhoudende oostenwinden kunnen ze verder landinwaarts brengen. De aanwezigheid van veel Wespendifeën is het resultaat van periodes met (zuid)oostenwinden, een helder zicht en een krachtige ontwikkeling van thermiek. Het is mogelijk dat fanatieke vogelaars de doortrek van Wespendifeën overal in Nederland kunnen opmerken. Doortrekkende Wespendifeën laten zich bij voorkeur door bosgebieden leiden in verband met thermiek, voedsel en slaapgelegenheid. Tijdens de trek vormen Wespendifeën soms vluchten die uit een aanzienlijk aantal vogels bestaan. Er is weinig bekend over het le-

ven van Wespendifieven tijdens de trek en in de overwinteringsgebieden. Wel weet men dat er tijdens de trek geen rui plaatsvindt.

Voorjaartrek.

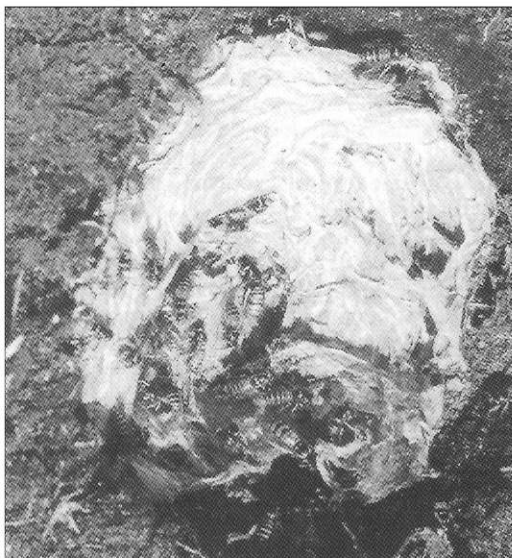
Nadat de eerste Wespendifieven zijn teruggekeerd in april worden er eind mei tot begin juni opnieuw Wespendifieven waargenomen. Dit zijn vermoedelijk onvolwassen Wespendifieven die op weg zijn naar de broedgebieden in Scandinavië. Op het moment van deze waarnemingen zitten de Nederlandse broedvogels namelijk al op de eieren.

Najaartrek.

In het najaar, trekken de Wespendifieven weg, dit gebeurt in twee keer. De eerste keer is de doortrek half augustus, deze bestaat voor het grootste gedeelte uit volwassen vogels. Het is niet zeker of deze Wespendifieven een mislukt broedseizoen achter de rug hebben of dat het hier gaat om broedvogels die succesvol hun jongen hebben grootgebracht en eerder dan de jongen naar de overwinteringsgebieden zijn vertrokken. Hiernaar is op de Veluwe onderzoek gedaan door Rob Bijlsma waaruit de conclusie volgde dat beide mogelijkheden in aanmerking kwamen. De Wespendifieven die de tweede keer wegtrekken zijn volwassen en juveniele vogels. Deze trek vindt in september tot de tweede helft van oktober plaats. De juveniele vogels verlaten de broedplaatsen later dan de volwassenen. Of Wespendifieven weer terug keren naar hun geboorteplaats is tot heden nog niet duidelijk vast te stellen. Sommige vogels worden in de buurt van de geboorteplaats via ringgegevens weer teruggemeld, één exemplaar werd daarentegen elf jaar, na als nesteling in Nederland te zijn geringd, op 1168 km afstand van de geboorteplaats in Zweden teruggemeld.

Bejaging.

In het eerste levensjaar is het sterftcijfer vrij hoog, in latere jaren echter veel kleiner. Veel Wespendifieven vallen ten prooi aan jagers, dit gebeurt hoofdzakelijk in de mediterrane landen. Dat ze in latere jaren minder vaak een prooi zijn komt waarschijnlijk door hun ervaring, waardoor ze mensen weten te ontwijken. Van 24 geringde Wespendifieven is de doodsoorzaak bekend: 19 door afschot, 2 zijn gevangen of bejaagd, 2 slachtoffers door wegverkeer en 1 door chemische vervuiling. De oudste in Nederland geringde Wespendifief werd bijna 18 jaar.

Onderzoek naar ringmeldingen van Europese trekvogels zoals Zwarte en Rode Wouw, Bruine Kiekendief, Sperwer en Buizerd gaf als uitkomst: een daling van de bejagingsdruk. Voor Wespendifieven blijkt dit ook zo te zijn. Er is een daling vastgesteld van het aantal opzettelijke gedode vogels. Of deze daling reëel is, valt echter moeilijk aan te tonen. Nauwkeurig observeren, ringen, registreren van terugmeldingen, onderzoek en instandhouding van biotopen blijven nodig voor vele vogelsoorten waaronder onze Wespendifief.

Bronnen:

Rapport Broedvogels van de boswachterij Ugchelen - Hoenderloo 1990 door Rob L. Vogel. Samengesteld door de SOVON in opdracht van Staatsbosbeheer.

Ecologische Atlas van de Nederlandse Roofvogels door: Rob G. Bijlsma, uitgeverij Schuyt & Co.

Atlas van de Nederlandse Vogels; samengesteld en uitgegeven door de SOVON.

Pattersons vogelgids, uitgeverij Elsevier.

Op Apenheul leven ruim 350 apen vrij in het bos en blij tussen de bezoekers. Zonder gaas of tralies kijkt u niet met medelijden, maar met respect naar 21 soorten 'Ambassadeurs van het Regenwoud'.

Apenheul werkt mee aan tal van internationale fokprogramma's en ondersteunt diverse natuurbeschermingsprojecten in de tropen.

**Voor fietsers en automobilisten staat Apenheul uitstekend aangegeven langs alle invalswegen van Apeldoorn,
maar Apenheul is ook goed te bereiken met het openbaar vervoer.**

**Iedere dag geopend van 1 april t/m 31 oktober.
Telefonische informatie: 055 3 57 57 57**

...het dierbaarste dierenbos van Nederland!

EXCURSIE WISSELSSE VEEN

door: Johan van Wichen (donateur)

Op zaterdag 9 mei - een stralende dag - vond deze excursie plaats o.l.v. de heer L. Rondeboom, districtbeheerder van het Geldersch Landschap op de Noord-Veluwe. In dit gebied is eind 1993 een natuurherstelproject uitgevoerd. Het voormalige grasland is afgegraven en zodanig aangepast dat er weer kwelwater aan de oppervlakte kan komen. Hierdoor is een prachtig natuurgebied ontstaan met schone beekjes, poelen, veentjes, moerassen en schrale blauwgraslandjes. De goede waterkwaliteit in de poelen bleek wel uit de aanwezigheid van vele kikkervisjes. In het veen zagen we volop pinksterbloemen, waterdriblad en veenpluis in bloei. In de schrale graslandjes, grenzend aan de bosrand, zagen we verschillende vlindersoorten. Opmerkelijk was de aanwezigheid van de Oranjetip. De mannetjes vallen sterk op door hun oranje vleugelpunten, de vrouwtjes lijken op koolwitjes. Deze vlindersoort is afhankelijk van waardplanten (voedselplanten) die in bloei staan, daar de eieren op de bloemsteeltjes gelegd worden en de rupsen zich in het begin voeden met de jonge vruchtjes. De vlinders voeden zich met nectar van bloemen van kruiden. Deze waardplanten - o.a. pinksterbloemen, look zonder look - waren volop aanwezig. De poppen overwinteren tegen stengels in de kruidlaag. Voor mij - komend uit het westen van het land - was het opmerkelijk, dat op de hoge gronden van de Veluwe een landschap kan bestaan, dat vergelijkbaar is met moerassige natuurgebiedjes in West-Nederland. Wel valt de bloeitijd van veel planten in West-Nederland ruim een week eerder.

Parasolzwam

NESTKASTEN RADIO KOOTWIJK

door: J. Rolfes

Een aantal vrijwilligers heeft in het afgelopen broedseizoen de ± 130 nestkasten die rond Radio Kootwijk hangen, tijdens het broedseizoen geïnventariseerd en dit heeft geleid tot de volgende resultaten.

- 66 paar koolmezen met 462 uitgevlogen jongen
- 08 paar pimpelmezen met 23 uitgevlogen jongen
- 36 paar bonte vliegenvangers met 207 uitgevlogen jongen
- 07 paar boomklevers met 40 uitgevlogen jongen
- 02 paar glanskoppen met 11 uitgevlogen jongen
- 01 paar matkoppen met 9 uitgevlogen jongen

Deze gegevens wijken wat af van voorgaande jaren doordat door omstandigheden één gebied niet geïnventariseerd is. Bovenstaande gegevens worden doorgezonden naar de SOVON (Samenwerkende Organisaties Vogelonderzoek Nederland) en naar KPN (PTT-Telecom, terreineigenaar). Zo werken ook wij mee aan het landelijk onderzoek naar de broedvogels.

Tijdens de controles zijn er ook diverse malen andere dieren waargenomen zoals: reeën, wilde zwijnen, edelherten, vossen en zandhagedissen.

HERHAALDE OPROEP !!!!

Wij zoeken nog enkele donateurs die mee zouden willen werken om de nestkasten te controleren (ongeveer 7 controles per jaar). De controles worden uitgevoerd tussen half april, eind juni en begin juli.
U kunt zich hiervoor opgeven bij het secretariaat.

MEDEDELING OVER SCHENKINGEN

Van de organisatiecommissie van het bejaardensteunpunt Mandala kregen wij een geldbedrag als blijk van waardering voor een dialezing. Wij vragen geen geld voor dialezingen, deels een principekwestie maar ook omdat wij dit met bijzonder veel plezier voor anderen willen doen, een gift mag altijd en zal dan weer voor een van onze projecten gebruikt worden.

Vleerbietenhut.

Na overleg met bouwmaterialenleverancier firma Kwakkel te Apeldoorn hebben we een flinke korting gekregen voor stenen om de vleerbietenhut van een gevel te voorzien.

Koraalzwammen

BIJZONDERE WAARNEMINGEN 1998

14 januari.

Tijdens een vleermuizeninventarisatie in Berg en Bos bleken er in een oude pompkelder 7 grootoorvleermuizen te overwinteren. In de Vleerbietenhut zaten veel vlinders o.a. Kleine vos, Dagpauwoog en Roestje (nachtvinder).

9 mei.

Tijdens een excursie voor onze donateurs in het Wisselse Veen werd het Moerasvioletje waargenomen.

1 juni.

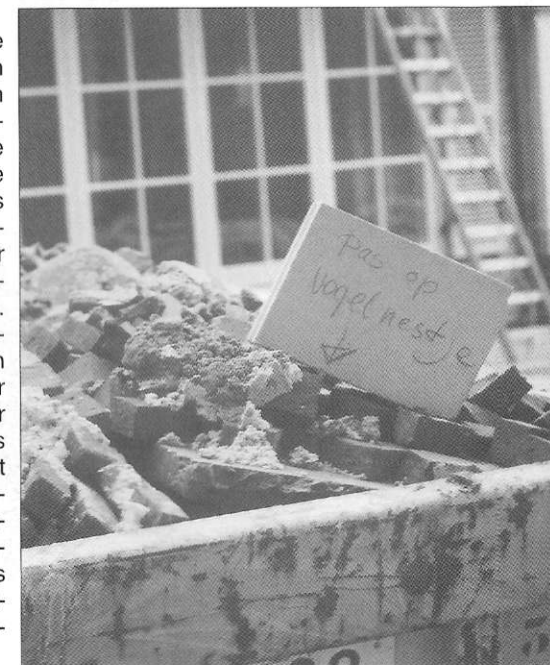
In het prachtige Kootwijkerveen heeft Wim Fiets het Klein blaasjeskruid gevonden (zie artikel elders in dit boekje).

5 juni.

De eerste Muntjak is gesneuveld op de Veluwe. In de krant stond vermeld dat er op de Europaweg nabij het viaduct over de A1 een ree was verongelukt. Toen boswachter Joop Schoneveld erbij kwam zag hij dat het een muntjak betrof. Eerder was er al een exemplaar gezien in de boswachterij Ugchelen/Hoenderloo. De dode muntjak woog 9 kg en zal worden opgezet ten behoeve van het bezoekerscentrum het Aardhuis.

22 juni.

Op een bouwplaats ontdekte Jaap Nieuwenhuis in een container met puinafval een Kwikstaart. Dit onrustige dier bleek geregeld terug te keren. Dus even een kijkje nemen of er iets bijzonders was. Er bleek een nest tussen het puin te zitten waar zes eitjes in zaten. De container zou afgevoerd worden. Jaap heeft contact opgenomen met de uitvoerder van het aannemersbedrijf Timmer uit Vaassen. Deze bleek zeer geïnteresseerd te zijn en was bereid om te wachten met het afvoeren van de container tot de Kwikstaartjes uitgevlogen waren. Dit is succesvol verlopen. Namens onze Stichting en de Kwikstaarten dank aan het aannemersbedrijf!

30 juli.

Tijdens een wildspeurtocht voor de gasten van camping De Pampel in Hoenderloo hebben we een uit elkaar gehaald nest van de Duitse wesp gevonden. Het betrof hier geen vandalisme maar het gevolg van een foerageerbezoek van de Wespensdief die de larven uit het wespenraat had gepeuterd (zie artikel Wespensdief in dit boekje).

8 augustus.

Nabij Welsum heeft (uiteraard) Wim Fiets de Wilde kaardenbol, (*Dipsacus fullonum*), ontdekt. Deze plant is plaatselijk zeer zeldzaam.

29 augustus.

Heeft onze donateur A. van Klaveren de Reuzenzwam gevonden in de Van Oldenbarneveldstraat te Apeldoorn.

OPROEP!!!

Graag willen wij u vragen om bijzondere waarnemingen aan ons door te geven. Al denkt u misschien dat iets niet de moeite is, voor een ander kan dit veel betekenen. Met uw goedvinden geven wij bijzondere waarnemingen weer door aan de diverse terrein-eigenaren die altijd zeer geïnteresseerd zijn in wat er in hun gebied wordt waargenomen.

VRIJWILLIGERSWERK IN NATUURGEBIEDEN

door Henry Kats, secretaris S.B.D.V.

Eén van onze doelstellingen is daadwerkelijk mee te helpen in natuurgebieden. Vandaar dat wij u graag in de gelegenheid stellen om mee te werken dit te realiseren. Uiteraard is dit vrijwilligerswerk waarbij wij wel in de gaten houden dat er alleen werkzaamheden worden uitgevoerd die anders niet zouden gebeuren. Mocht u iemand weten die nog geen donateur is maar graag op een zaterdagochtend in een prachtig stuk natuurgebied op de Veluwe wil werken, laat hem/haar dan contact opnemen met het secretariaat of één van de bestuursleden.

Er is geen ploegbaas, iedereen werkt in zijn/haar eigen tempo. Het belangrijkste is dat u er plezier in heeft. De bijkomstigheden maken deze werken zo bijzonder: daarmee bedoel ik de bijzondere planten of paddestoelen die we tijdens het werk vaak vinden. Plotselinge ontmoetingen met de dieren die in de vrije wildbaan aanwezig zijn maken deze ochtenden soms onvergetelijk. U kunt nu al een planning maken voor het gehele jaar maar... we gaan u niet bellen van: "Denkt u eraan dat u morgen naar de Tongerense heide komt zoals u begin van het jaar had aangegeven?". Aangezien ons boekje begin februari uitkomt zijn ook de eerste data voor het volgende jaar vermeld. Noteer alles dus goed in uw agenda!

Overzicht van de diverse projecten en data (op zaterdagen) wanneer en waar er gewerkt wordt.

Tongerense heide. (terreingids Het Geldersch Landschap blz.118): Een prachtig gebied van droge- en natte heide, waar wij zorgen voor de verwijdering van spontaan gegroeide grove den, berk e.d. Er wordt gewerkt van 09.00 uur tot ± 12.00 uur. Data: 13 maart, 3 april, 22 mei, 17 juli, 18 september, 13 november en 15 januari 2000. Verzamelen op de parkeerplaats van Restaurant Le Triangle aan de Elburgerweg 1, hoek Zwolseweg in Wenum/Wiesel. Vandaar gaan we met zo min mogelijk auto's naar de heide.

Vierhouterbos/Noorderheide. (S.B.B.): op de Noorderheide (reservaat) zijn we bezig diverse cultuur-historische waterlopen te restaureren en grafheuvels te ontdoen van opslag. In het aangrenzende Vierhouterbos helpen we Staatsbosbeheer met allerlei hand- en spandiensten. Er wordt gewerkt van 09.00 uur tot ± 15.00 uur.

Data: 20 februari, 1 mei, 19 juni, 21 augustus, 16 oktober, 11 december en 12 februari 2000. Verzamelen op de parkeerplaats aan de weg Vierhouten - Emst, bij de ingang van het Vierhouterbos.

Zandhegge. (terreingids Het Geldersch Landschap blz.131):

Een, niet voor het publiek toegankelijk, terrein met een historische zandstuifwal en twee heideveldjes. Evenals op de Tongerense heide zorgen we dat opslag van deze heideveldjes wordt verwijderd. Verder onderhouden we een grafheuvel nabij de Wieselseweg. Er wordt gewerkt van 09.00 uur tot ± 12.00 uur. Data: 12 juni en 30 oktober.

Verzamelen bij de slagboom van Het Geldersch Landschap (ingang Zandhegge), halverwege de Greutelse weg in Wenum/Wiesel.

U dient zelf voor koffie en eventuele lunch e.d. te zorgen (een stoeltje of stuk plastic om op te zitten tijdens de pauzes blijkt erg prettig te zijn)!

Als blijkt dat zich te veel vrijwilligers voor een project hebben aangemeld of dat er, gezien de werkzaamheden, een beperkt aantal vrijwilligers nodig is, krijgt u daarover zo spoedig mogelijk bericht. Mocht u op een opgegeven datum niet kunnen wilt u dan zo vriendelijk zijn dit telefonisch te melden aan een van onze bestuursleden? We hoeven dan niet onnodig te wachten op de verzamelplaatsen. (Telefoonnummers bestuursleden staan op de achterpagina van ons boekje).

Indien u aan een project wilt meewerken kunt u dat aangeven op bijgaand formulier en dit formulier opsturen naar ons postbusnummer (vergeet niet de data voor uzelf te noteren alvorens u het verstuurt). Wij rekenen dan op uw aanwezigheid.

STICHTING BEHOUD DIERENWERELD VELUWE

Vrijwilligersprojecten 1999.

Naam :

Adres :

Postcode:

Plaats :

Tel.Nr:

Wil zich opgeven als vrijwilliger om mee te werken aan de onderstaande projecten op de aangegeven data:

<i>Tongerense hei</i>	<i>Vierhouterbos Noorderhei</i>	<i>Zandhegge</i>
☐ 13 maart 1999	☐ 20 februari 1999	☐ 12 juni 1999
☐ 3 april 1999	☐ 1 mei 1999	☐ 30 oktober 1999
☐ 22 mei 1999	☐ 19 juni 1999	
☐ 17 juli 1999	☐ 21 augustus 1999	
☐ 18 september 1999	☐ 16 oktober 1999	
☐ 13 november 1999	☐ 11 december 1999	
☐ 15 januari 2000	☐ 12 februari 2000	

Dit formulier zenden aan:
STICHTING BEHOUD DIERENWERELD VELUWE
Postbus 103
7300 AC Apeldoorn

